

Filológiai KÖZLÖNY

LXV. évfolyam

2019/1

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA OLASZ IRODALMA

LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Abádi Nagy Zoltán • Csúri Károly • Horváth Kornélia (főszerkesztő) •
Kovács Árpád (elnök) • Pál József • Vizkelety András

SZERKESZTŐSÉG

Bényei Tamás • Bókay Antal • Hárs Endre • Jákfalvi Magdolna •
Józan Ildikó • Menczel Gabriella • Orosz Magdolna • Sándorfi Edina

E számunkat **Pál József** szerkesztette

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

A lap megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

Kiadja a Gondolat Kiadó
Felelős kiadó Bácskai István
1088 Budapest, Szentkirályi u. 16.
Telefon: +361-486-1527

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat*

Lapterv Lipót Éva

HU ISSN 0015-1785

TARTALOM

Előszó (<i>Pál József</i>)	5
PÁL JÓZSEF: „Hazánk és néptörzseink teljes és vonzó modorban”. A Monarchia éthoszáról	7
GIUSEPPE ANTONIO CAMERINO: Michelstaedter „rettoricájáról”. Schopenhauer szerepéről és néhány hivatkozás a „bécsi” nyelvfilozófiára	23
MARCO CARMELLO: Meggyőződés: a „finis monarchiae” víziója a birodalom határainál. Gondolatok Carlo Michelstaedterről	33
LORENZO MARMIROLI: L'Unità: problemi della vita italiana és Trieszt. Fiume és Dalmácia kérdései (1914–1915)	56
FRIED ILONA: A nagy generáció fiatalságképe	65
WENNER ÉVA: De senectute, Italo Svevo utolsó novellái	82
ALESSANDRO ROSSELLI: Az osztrák–magyar tiszt identitáskrízise. Pier Antonio Quarantotti Gambini <i>A vörös rózsza</i> (1937) és Franco Vegliani <i>A határ</i> című regényében (1964)	94
SÁRKÖZY PÉTER: A Monarchia világának két fiume-i tanúja: Leo Valiani és Paolo Santarcangeli	108
LUCA DE ANGELIS: A zsidó mint parazita Kafkánál és Szevónál. A soá felé	116
Számunk szerzői	159

PÁL JÓZSEF

„Hazánk és néptörzseink teljes és vonzó modorban”

A Monarchia éthoszáról

A 19. század végén Rudolf trónörökös több mint húszkötetes, német és magyar nyelvű kiadói vállalkozással megpróbálta tudományos elvek alapján erősíteni a Habsburg Birodalom meggyengült belső kohézióját. A *Kronprinzenwerk* természettudományos érvekkel igyekezett kimutatni a Mitteleuropában élő népek szellemi egységét, együtt való különbözőségüket más néptől vagy népcsoportoktól. A kötetek megjelenése után, a 20. század elején bekövetkezett hatalmas változások következtében új irodalmak születtek Közép- és Kelet-Európában, a régiiek pedig új korszakba léptek, legmagasabb világirodalmi szintre emelkedtek. Az utolsó korszak alkotói azonban eltértek a korábbi példáktól, a Monarchia logikája és ideológiája javasolta kollektívizmustól, s a közös haza képe szellemi-lelki kidolgozása helyett egyéni valóságuk, a világgal való szubjektív kapcsolatuk felé fordultak. A gesztusnak számos és a későbbieket alapvetően befolyásoló következménye volt, mint például a lélek ismeretlen mozgatórugóinak felfedezése, vagy a nyelv korábban érintetlen problematikájának elemzése, amelynek eredményeképpen végül még a nyelv társadalmiságát is megszüntető „elvesztésének” az eszméjéig jutottak el. A közös Monarchia-narratíva nagy témái a kollektívizmus helyett individuális élményekből táplálkoztak (öregség, halál, félelem, öngyilkosság, depresszió, művészi kifejezhetetlenség, tehetetlenség stb.).

A németül Bécsben és magyarul Budapesten egyaránt megjelent *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf* (WEIL Joseph Ritter von Weilen, 1885–1902, 24 vols), *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* (JÓKAI Mór 1887–1901, 21 vols) egyedül álló kísérlet volt a témára vonatkozó emberi tudás szinte teljes körének a bemutatására. Ha művészeti alkotásról lenne szó, akkor a *Gesamtkunstwerk* lehetne rá a megfelelő kifejezés. A természeti környezet, a benne élő emberek legszélesebb értelemben vett története, szellemi mozgásai egyaránt szerepet kaptak benne. Amiről a két tucat vaskos kötetben szó van, a maga teljességében és összefoglalóan leginkább az *éthosz*szal fejezhető ki, a szó mind eredeti (’legelő, ahonnan a táplálékot veszik, tartózkodási hely, szokás’), mind mai (’erkölcs, viselkedésmód’) értelmében. Nincs,

nem lehetett előzménye. Első és mindmáig egyetlen kísérlet,¹ amely úgy próbálta meg a kelet- és közép-európai népek együvé tartozásának, sőt közös identitása politikai gyakorlatban is alkalmazható tudatának a kialakítását, hogy – a Romantikával (Novalis) ellentétben – a folyamatban nem juttatott meghatározó szerepet a kereszténységnek. A régi és az új paradox módon álltak szemben egymással. A (mint néhány évtizeddel később kiderült) végnapjait élő császári államforma régi iskolához tartozó uralkodója „minden oldalról átölelve”, saját személyében és személyével tartotta érzelmileg is egyben egész birodalmát. A válságokkal terhelt államban a hosszú távú fennmaradás lehetőségét azonban nem a paternalizmus,² hanem a tudományos szemléletű helyzetelemzés és az egymásrautaltság szükségyszerűségének ésszerű bizonyítása kínálhatta. A szentimentalizmus helyett az ifjú trónörökös racionális érvekkel szeretne volna alátámasztani a birodalom fennmaradásának és fejlődésének szükségyszerűségét, nyilvánvalóan érzékelve azokat a belső feszültségeket is, amelyek alapjaiban veszélyeztették a közös jövőt. A csehek a kettős Monarchia fél évszázadában folyamatosan úgy érezték, igazságtalanul lettek háttérbe szorítva. František Palacký néhány hónappal a kiegyezés előtt borús képet festett az osztrák–magyar közös kormányzás lehetőségéről, amelyből kizárták a szlávokat. A duális monarchia (ekkor *Ausztria* nemcsak az osztrákokat, hanem a magyarokat is jelentette) proklamációja egyben a „pánszlávizmus születésének napja lesz, annak legkevésbé örvendetes alakjában... Mi, szlávok, jogos fájdalommal, ámde félelem nélkül nézünk annak elébe” (PALACKÝ 1866, 77).³

Általában az adott etnikumhoz tartozó tudósok írták meg saját népük történetét, de a szerkesztők által gondosan kidolgozott, egységes mátrix alapján. A kitöltendő rubrikák minden fő- és alfejezetben rendszerszerűen ismétlődnek. A bemutatás haladási iránya lineáris: egyrészt az anyagtól, a tárgytól indul a szellemi felé, másrészt kronologikus, amennyiben a múltból a jelen felé tart. Az első fejezetek rendre a kedvező földrajzi környezetről, a táj kínálta lehetőségekről szóltak. A 18. századi francia és német klíma-elméletek megújítása⁴ és a Monar-

¹ Az Osztrák Akadémia által kiadott *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, 1973–2014 kötetei csak részben fedik a korábbi századfordulón keletkezett sorozat tematikáját, s még kevésbé szemléletmódját.

² Lásd Apa-téma a Monarchia irodalmában.

³ A kérdésről lásd továbbá VAJDA 2000, 32.

⁴ Du Bos 1719. II. 16–18 által kidolgozott, az emberi testre és szellemi tevékenység milyenségére közvetlenül vonatkoztatott elmélet nagy hatást gyakorolt a későbbiekre. „Après tout ce que je viens d'exposer il est plus que vrai-semblable, que le génie particulier à chaque peuple, dépend des qualités de l'air qu'il respire. On a donc raison d'accuser le climat de la disette de génies et d'esprits propres à certaines choses, qui se fait remarquer chez certaines nations. la température des climats chauds, dit le chevalier Chardin énerve l'esprit comme le corps... etc.”

A 18–19. századi ember modernségtudatát meghatározó írásokban kap különböző, gazdagabb és mélyebb formát, mint Montesquieu társadalom- és jogelméletében

chia területére és népeire való alkalmazása volt az első objektívnak tekintett, természettudományos állítás, amelyre a későbbieket alapozni lehetett. A 19. század második felében kibontakozó antropológiai és etnográfiai kutatások a *föld és nép* viszonyának mélyebb összefüggéseit keresték, mint az anatómus Karl von Rokitsansky vagy a statisztikus Karl Freiherr von Czoenig Czernhausen az *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, I–III, 1855–1857 című művében.⁵ Az Alpok, a Kárpátok, az Adriai-tenger és az alföldek nagy egységén belül a meghatározó földrajzi állapot elválasztó jellegű. A felszín változatossága már eleve lehetetlenné tette, hogy a népesség teljesen egységes legyen. A különbségek azonban egyáltalán nem váltak a népek kárára, sőt, a közöttük kialakult verseny tette képessé őket arra, hogy sikerrel válaszoljanak az újabb és újabb történelmi és természeti kihívásokra. A monarchia népei így, mint egység különböznek a többi európai államtól. „A természet és a történelem az a két hasonértékű tényező, melyek monarchiánk néprajzi tarkaságát okozzák. Ama törvények változhatatlan hatalma, melyek e két tényező fölött uralkodnak, Ausztriában és Magyarországon olyan társadalmi fejlődést teremtett, mely Európa többi államaiétól sokképpen elüt” (OMMÍK I, 340).

A nemzetek között élénkülő kapcsolat, a versenyszellem sürgetésére a modern technológia és civilizáció terjedése szükségszerűen és természetes módon az együttműködés magasabb szintjére vezetett. Minden nép történetének a leírása a földrajzi környezet bemutatásával kezdődik. Bécs és Budapest és még néhány jelentős város kivételével az egymáshoz kapcsolódó és egymás után következő tájegységek adják a fejezetcímeket. Az olvasás helyenként a valóságos utazás folyamatát idézi fel. A létért folytatott küzdelem határozta meg, hogy az adott nép miféle gazdasági tevékenységet folytatott, ennek alapján miféle magatartásformákat, szokásokat alakított ki, s ezekre milyen kultúrát és történelmi tudatot épített. A táj változatosságban is megmutatkozó egysége a déli Kárpátoktól a Boden-tóig a délnyugati Dinári-hegységtől Északkelet-Galiciáig előre vetíti az itt élő népek hasonló attitűdjét.

A külső földrajzi tényezők, az ott élő közösségek sorsa, kultúrája, ezek sajátosságainak elemzése egyrészt az egyes népeken belül az anyagi állapotok és szellemi törekvések szoros kapcsolatát mutatta be, másrészt a különböző népcsoportok közötti egymásrautaltság és összetartozás érzését növelte. A helyzet teljes és vonzó modorban történő felmutatásának előfeltétele, hogy kivétel nélkül minden népcsoportról dicsérő látletet készült, különösen akkor, ha a másikkal való sikeres

(*De l'esprit des lois*, 1748), Winckelmann görög szépség-eszményében (*Geschichte der Kunst des Alterthums*, 1764), Herder történetfilozófiájában (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–91), Edward Gibbon *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 1776) és mások írásaiban.

⁵ CZOENIG CZERNHAUSEN 1855–1857; ERSOY-GÓRNY-KECHRIOTIS 2010, III/2. vol. 10.

együttműködése került említésre. A népek elemi érdeke, hogy szellemi súlypontjukat az Osztrák–Magyar Monarchiában keressék: „Mennél behatóbban vizsgáljuk az egyes népcsoportok jó tulajdonságait és sajátságait, úgy szintén azoknak egymástól szellemi és anyagi tekintetben való kölcsönös függését, annál nagyobb mértékben fog erősülni azon összetartozandóság érzete, melynek hazánk népeit egymással össze kell kapcsolni” (OMMÍK I. Bevezető).

A helyi környezet természeti elemeitől az egyetemes jelentőségű irodalmi (és más szellemi) alkotáshoz vezető folyamat nélkülözhetetlen láncszeme a folklór,⁶ a szóbeli vagy leírt népköltészet, amihez a nagy alkotók hozzáadták szubjektív zsenialitásukat. Az így létrejövő nagy mű már mind az inspiráció, mind a hatás tekintetében túllépett a lokális földrajzi, nyelvi kereteken. Nem minden kötetben van önálló „irodalom” fejezet, van, ahol csak a korábbi fázis kerül említésre, általában „népének/népdal”, „népmesék”, „népköltészet”, „népszínmű”, „mondák” elnevezéssel. A későbbi fázisban, de még születő irodalmak esetében a szerkesztők a „nyelv és irodalom” fejezetcímeket adták. A fejlődés mai fokán álló irodalmakat az adott földrajzi-történelmi-politikai egység, illetve egy nép vagy nyelv neve szerint különítették el. Minden szerző, mű földrajzi-történelmi kontextusban, a kortárs és későbbi események egészének részeként került bemutatásra. A kötetek pontosan kétharmadában van önálló irodalmi fejezet. A Bevezető mellett a Csehországról szóló egyik, illetve a Magyar Királyságról szóló nyolc kötet közül ötben viszont egyáltalán nincs ilyen című önálló rész. Ugyanakkor a leghosszabb tanulmány éppen a magyar irodalom történetéről szól (93 oldal, IX. kötet, szerzője Váczy János). A Habsburg birodalmi tanácshoz tartozó népeket és területeket tárgyaló tízben éppúgy van „irodalom”, mint a közös, megszállt területről szóló Bosznia-Hercegovina (XIX.) kötetben. A *németet* tíz önálló tanulmány tárgyalja (Bécs, Felső-Ausztria, Salzburg, Stiria, Karinthia, Tirol/Vorarlberg, Csehország, Morvaország, Szilézia, Bukovina), az *olaszt* (Osztrák tengeremlék/Trieszt/Isztria, Dalmácia, Tirol) és a *szlávot* (sic!, Osztrák tengeremlék, Csehország II, Morvaország) három-három. A *lengyelről* (Szilézia, Galicia) és *ruténről* (Galicia, Bukovina) kettő-kettő, a többiről egy-egy összefoglaló szól: *szlovén* (Kraina), *szerb-horvát* (Dalmácia), *horvát* (Horvát-Szlavónia), *szerb* (Horvát-Szlavónia), *cseh* (Szilézia), *román* (Bukovina), *tót* (szlovák, Felső-Magyarország), *magyar* (Magyarország/Budapest). Végül a Bosznia-Hercegovina kötetben is van irodalomtörténelmi fejezet. A tizenkét különböző nyelvű irodalommal összesen huszonnyolc önálló tanulmány foglalkozik.

A legkiemelkedőbb szerep a németnek jutott. A kötetek egyharmadában tárgyalják ilyen módon a „német irodalmat”. A Bécs és Alsó-Ausztria literatúráját (és színházát) a középkortól, az Ausztriában tanuló, majd az osztrák udvarban

⁶ A IV. kötet végéhez csatolt, a trónörökös halálát bejelentő Appendixben közölt levél szerint Rudolf az egész hatalmas vállalkozást elsősorban *néprajz*nak jellemezte.

gyakran időző Walther von der Vogelweidétől kezdve kettős törekvés jellemezte: egybekapcsolni „az Ausztriában honos művészet jó tulajdonságait az idegen művészetéivel”. A költő egyesítette a „népiest a divatozó mesterkélttel, a természetet a művészettel” (OMMÍK II. 150). A főváros először is mint az egyetemes befogadására kész, nyitott közösség határozta meg önmagát, tudatában volt regionális jelentőségének. I. Miksa támogattja, Conrad Celtes a firenzei platóni akadémia mintájára Budán és Bécsben 1497-ben megalapította a Sodalitas Litteraria Danubianát magyar, cseh és német tagokkal. A 16. században viszont Bécset „nem mint szellemi tekintetben fontos várost magasztalják, hanem mint a jó élet paradicsomát” (OMMÍK II. 154), ahol, ugyanakkor, nem valósulhatott meg sem egy nyelvművelő társaság, sem Leibniz tudományos akadémia létrehozására irányuló terve. A 18. század első fele kárba veszett a német irodalomra nézve (OMMÍK II. 156).

Igazi és tartós eredmény csak a nép, inherens értékei és a hozzá kapcsolódó „külső” elem szerves egyesüléséből származhatott. Az idegen elem belülről elő nem készített, azaz alapok nélküli befogadása kívül esik a vállalkozás keretein. Még akkor is, ha az importáló maga a császári udvar volt. „Míg Bécs felső köreiben az olasz költészet... dicsőséges korszakot élt, a népnél a költészetnek csupán egy eleme divatozott, t.i. a drasztikus...” (OMMÍK II. 155). Nem szerepel a 18. század egyik legnagyobb költőjének tartott Pietro Metastasiónak a neve sem, aki *poeta cesareó*ként hosszú évtizedeket töltött a bécsi udvarban, s melodrámaival, árkádikus verseivel osztatlan elismerést vívott ki magának a magyar költők (Csonkai, Kazinczy) között is.

Még szembetűnőbb a bécsi udvarhoz kapcsolódó legjelentősebb zenei-költői teljesítmények elvi alapon történő kettős megítélése. A zenei fejezet bőven szól a Metastasio „bűvköréből induló” Willibald Gluck reformoperáról és a következő évtizedek zenéjéről. „Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, amit ezek alkottak, az végighangzik az egész világon, de életök, örömeivel és fájdalmával, szerető ragaszkodásuk, személyes lényük Ausztriáé, Bécsé!” (OMMÍK I. 137). Az operaszerzők maguk nagy jelentőséget tulajdonítottak a mű fogalmi alkotóelemének, vagyis a librettónak. Az 1762-ben a Burgtheaterben bemutatott Orfeo ed Euridice műfajmegjelölése: *azione teatrale*, ami kiemeli a deklamáló részek, a fogalmilag megragadható cselekmény fontosságát, a zenével való egyenrangúságát, sőt Gluck azt is hangsúlyozza, hogy a zene szolgálja a szöveget. A *Don Giovanni*-ről Goethe állapította meg, hogy egyetlen szellem, egyetlen élet hatja át, nem lehet mint egy lisztből, tojásból és cukorból összerakott süteményt „zenére” és „szövegre” szétbontani, s ugyanezt állította Mme de Staël is, aki szerint „(Mozart) a legnagyobb zsenialitást mutatta a zene szavakhoz való hozzáadásában”⁷. Mindazonáltal a bé-

⁷ „Komposition! Als ob es ein Stück Kuchen oder Biskuit wäre, das man aus Eiern, Mehl und Zucker zusammenrührt! Eine geistige Schöpfung ist es, das Einzelne wie das Ganze aus einem

csi udvarban élő olasz librettistákról sem esik szó, Metastasióon kívül sem Ranieri de Calzabigiról, sem, s ez a legmeglepőbb, Lorenzo da Pontéról, aki egyébként nemcsak három nagyon jelentős Mozart-opera szövegkönyvírója volt, hanem II. József bizalmas tanácsadója zenei és művészeti kérdésekben.

A kötet szerzői Franz Grillparzert tartották a közelmúltban élt bécsi írók közül a legnagyobb tehetségnek. A vállalkozás alapelveinek megfelelően a művek önálló esztétikai értéke mélyebb elemzés nélkül, pusztán általános megállapítások formájában került szóba. Az egyéb, „birodalmi” szempontok felülírták a parnaszszista költészet és impresszionista festészet *l'art pour l'art* szépségeszményét. Az eleve elismert művészi minőséget előfeltételnek tekintették, a fő megállapítások másra vonatkoztak, mint például: „egész teremtményével hazája földjében gyökeredzik”, ugyanakkor „tekintete Weimarra volt irányozva”. Grillparzer megfelelt a világbirodalom egyetemesség-igényének is, „ő egyiránt írt classicus és romanticus drámákat; írt a spanyolok, Shakespeare és Goethe stíljában; dolgozott ó-, közép- és újkorabeli tárgyakat” (OMMÍK II. 168). A *Kronprinzenwerken*ben nemcsak az osztrák, hanem a magyar hősi múlt is szerepet kapott. A törökök ellen Magyarországot és Bécset Szigetváron védő Zrínyi Miklós (†1566) hősi tettei mind a magyar (dédunoka Zrínyi Miklós, *Obsidio Sigetiana*⁸, Bécs, 1651), mind a horvát szellemi élet környezetében feltűnt. A horvát anyanyelvű Zrínyi Péter, Miklós testvére, lefordította és Velencében 1660-ban kiadja bátyja *Az adriai tenger szirénája* (sic!) című művét, s ahol a magyar szöveg „a mi édes hazánkról” beszél, azt ő „obramba harvatská”-val fordította (OMMÍK XXI, 121)⁹. Harmadikként a bécsi udvar kedvelt katonája, tragédiaírója Theodor Körner elevenítette fel a témát. A patetikus részletekben bővelkedő *Zrinit* 1812-ben mutatták be a Burgtheaterben. A költők közül ugyanez Anastasius Grün és a Magyarországon született Nicolaus Lenau költészete összehasonlításának is fő eleme. Lenau képeit a császári város verőfényes környékétől szedte; „költészete fölött szülőföldre pusztájának hamuszínű ege lebeg”, s „a honi tárgyak hagyományát folytatja, midőn Miksa császárról nibelungi versekben énekel”, Grünt viszont „lelkének háborgó ösztöne a Faust-thémához hajtja” (OMMÍK II. 170–171).

Felső-Ausztria irodalomtörténete bizonyítja, hogy van még egy fontos tényező, ami nélkül nehéz vagy lehetetlen általános érdeklődésre számot tartó magas

Geiste und Guß und vom Hauche eines Lebens durchdrungen, wobei der Produzierende keineswegs versuchte und stückelte und nach Willkür verfuhr, sondern wobei der dämonische Geist seines Genies ihn in der Gewalt hatte, so dass er ausführen musste, was jener gebot” (20. Juni 1831, ECKERMANN 1993, 707). A kérdésről PÁL 2012, 146–151.

⁸IX. Zrínyi a magyar irodalom „legrokonszenvesebb alakjai közé tartozik, aki karddal és tollal szolgálta hazánkat... (az oszmán török ellen) küzdött nemzeti önállóságunkért” (OMMÍK IX. 269–272).

⁹*Szellemi élet* című fejezet.

irodalmi kultúrát vagy műalkotást létrehozni. Ez pedig egy szellemi műhely megléte, valami olyan történt, amiről Goethe írt 1831-ben: a külön álló, szűk körök elkülönülve maradtak, s nem jött létre „valamennyi művelt kör egységesülése”. Hiába voltak itt igen kedvezőek a körülmények, hiszen egyszerre adott volt Duna völgye népeinek egyszerű, közvetlen, népies költészete és az idegen, francia, német megtermékenyítő hatás. A szükséges „magasabb rendű hatás... az egyetlen cél elismerése” (GOETHE 1981, 750), a nagy „egybegyűjtő központ” hiányában, Felső-Ausztria fiai a szomszéd gócpontok vonzásába kerültek, s nem otthon, hanem másutt tudták kifejtetni tevékenységüket: „a felső-ausztriai ember szerényen ugyan, de nemcsak szégyenkezés nélkül, hanem meglepődéssel tekinthet hazájának a nagy német irodalomban való részességére” (OMMIK IV. p. 218).

Az általános fejlődésnek indult Osztrák–Magyar Monarchiában új gazdasági, kereskedelmi központok jöttek létre vagy erősödtek meg. Ezek közül néhányan kulturális, nyelvújító és irodalmi központokká váltak. Ilyen szempontból az olasz tenger mellék helyzete hasonlóságot mutat Felső-Ausztriával és Salzburggal. Mozart városa irodalmáról szóló rész szerzője kettős érzelmekkel viseltetik. „Salzburg Ausztria szárnyai alatt megifjult. Vajha szép s a hazai földhöz hű irodalma is mennél nagyobb virágzásra fejlődne!” (OMMIK IV. 498). A negatív helyzetleírás alapja és a vágy megfogalmazása igencsak hasonló Trieszt (Capodistriával és Goriziával) esetében. A szabadkikötő-város (1719) lakossága néhány évtized alatt a duplájára emelkedett, mint „kapu” jelentősége hihetetlenül megnőtt. Az 1382 óta Habsburg-uralom alatt élő város (egyik legrégebbi ebben a kategóriában) a századfordulóra Bécs, Budapest és Prága után a birodalom negyedik legnagyobb városa lett. Az itt említett nevek közül az 1849-ben meghalt költő Besenghi degli Ughi, az író Pietro Kandler vagy az akkor még élő könyvtáros, Attilio Hortis került röviden említésre, illetve egy főleg kereskedelmi periodika (*Osservatore triestino*), valamint egy nagy jövő előtt álló társaság (*Società di Minerva*). Valóban elmondható volt: „Trieste non ha tradizioni di cultura” (SLATAPER 1909. február 11.). A sokszor idézett mondatot Scipio Slataper írta le, az osztrák tenger melléken született olaszok lelki hazájának számító Firenzében. Umberto Saba a város elmaradottságát emelte ki „nascere a Trieste nel 1883 era come nascere altrove nel 1850” (SABA 1964, 407). A triesztiek két, később tragikus konfliktusba került központ vonzásában éltek. A humán ismereteket, az igazi költészetet, a haza- és szabadságszeretetet Dante városában lehetett megtanulni. Úgy gondolták, e nélkül képtelenség olaszul jelentős művet létrehozni. Az élő és élettelen természettudományok központja viszont Bécs volt, s a Habsburg főváros biztosította a kereskedelemnek szobrot (*Fontana dei quattro continenti*, 1754) állító Trieszt gazdasági hatalmát. Néhány kilométerre a városközponttól a tengerparton építette I. Miksa, Ferenc József öccse a Miramare-palotát, s innét indult végzetes mexikói útjára (1863).

Trieszt elszántan kereste saját kultúráját. A lakosság felét kitevő olaszok, különösen a gazdag polgárság egységes volt abban, hogy homogén *Kulturnation*ot alkotnak, s a félsziget szellemi hagyományát hordozzák. Annak ellenére, hogy Ausztria liberális olasz társadalmát, mind mentalitásában, mind szokásaiban a nemzetközi kapcsolatokból származó erős idegen hatás jellemezte (APIH 1988, 76).¹⁰

Ez a tudatosság élesen megkülönböztette Triesztet és környékét a kettős Monarchia más, szintén olaszok lakta területétől, Dalmáciától vagy Tiroltól, ahol egyébként a több évszázados olasz jelenlét legalább olyan jelentős kulturális eredményeket hozott, mint a trieszti öbölben. Az előbbiben a kisebbségben lévő olasz értelmiség sajátjának tekintette az egész térséget, nyelvektől függetlenül: egy olasz jezsuita 1728-ban megalkotta az első délszláv nyelvtant és olasz-latin-szláv szótárt szerkesztett. A témáról szóló tanulmány az utóbbi évtizedekben számos olyan kiadványt emlegetett (Niccolò Tommaseo, Ferdinando de Pellegrini, Giacomo Chiudina), amely a szláv dalok olaszra fordítását tartalmazta, ez „a dalmaták legkedveltebb irodalmi foglalkozásává lett”. Másik oldalról, a szláv irodalom az olaszból fordított művekből keletkezett. „Dalmácia sok írójánál három művelődési elem (latin, olasz, szláv – P. J.) oly szoros kapcsolatosságban lép föl, hogy ezeket egymástól sem nem könnyű, sem általában nem is hasznos szétválasztani: ajánlatos lenne, hogy e tartomány szellemi munkáját a nyelvek megkülönböztetése nélkül egy egységes képben egyesítsük” (OMMÍK VIII, 598).

Tirol sem törekedett olasz kulturális hegemoniára, pedig ehhez a területhez az „irodalmi kánon” nagyon jelentős képviselői kapcsolódtak valamiképpen. A gazdag reneszánsz és az eléggé sekélyes 17. század után a 18. második felében Roveretóból indult ki az új irodalom, ahol a „német alaposság eleitől kezdve toscanai bájjal és kedvességgel társult” (OMMÍK X, 409). Az itt a római Arcadia mintájára létrehozott, de a német kulturális környezetet tekintetbe vevő Accademia degli Agiatainak¹¹ („lassan haladók”, 1750) hamarosan a kor számos jelentős értelmiségije a tagja lett (Scipione Maffei, Carlo Goldoni, Vincenzo Monti, Alessandro Manzoni, Joseph von Sonnenfels és mások). Roveretóból származik a sokszor idézett Antonio Rosmini Serbati, egyházszervező, teológus, aki a szenzizmus filozófiai áramlatának túlhaladásával, a tudomány és vallás összeegyeztetésével foglalkozott.¹²

Három különböző klíma a szellemi együttélés három különböző attitűdjét eredményezte: az egyik egymás megismerése, s az általános ismertségre jutás köl-

¹⁰ *La città liberale nazionale* című fejezet.

¹¹ Az alapító, Giuseppe Valeriano Vannetti 1764-ben bekövetkezett halála után Mária Terézia, aki támogatta az Akadémiát, szerette volna, ha a tudósok inkább kereskedelem- és gazdaságelméleti, vagyis a birodalom érdekeit közvetlenül segítő tevékenységet folytassanak, az akadémikusok ezt visszautasították.

¹² XVI. Benedek 2007. június elején boldoggá avatta.

csönös segítése; a másik a közös európai (és keresztény, caritas-doktrína) célok megvalósítása; a harmadik egy új kultúra megteremtése. A mai olasz irodalmi kánonban a trieszti írók emelkedtek a legmagasabbra (BARILLI 1977).

A soknemzetiségű, súlyos belső történelmi konfliktusoktól terhelt kettős Monarchiában nem volt egyszerű feladat a közös haza fogalmának kialakítása. A korábbi negatív tapasztalatok, a kölcsönös vádaskodások és gyűlölködés után sokszor megvalósíthatóbbnak tűnt racionális érdekek alapján álló szükségszerű együttműködés belátása, mint – ami itt cél volt – az egymáshoz való pozitív érzelmek elfogadtatása, amely a *közös haza* lelki megélésében ölt(hetett volna) testet. A népek által együtt lakott földrajzi környezet érzelmi-családi jelentést kapott: *Vaterland* (más nyelveken gyakran az *anyaföld*), az ősök földje, amire az élők szeretettel és tisztelettel gondolnak. A kettős monarchia legfontosabb érzelmi kohéziós ereje a császár személyének a vonzása volt. A tizennyolc éves Ferenc Józsefet pontosan akkor emelték császárrá (1848. december 2.), amikor a hatalmas politikai mozgalmak nőtt „népek tavasza”, az európai forradalmi hullám csúcspontjára érkezett (Párizs, Bécs, Pest, Prága stb.). A forradalmak és szabadságharc külföldi segítséggel történő leverése és az azt követő kegyetlen megtorlás semmiképpen sem felelt meg az idilli képnek. A császár személyes felelőssége, fiatal kora ellenére, vitathatatlan volt.

A darabokra tört „szerető atya” *image*-ét valamilyen módon újra össze kellett állítani. Négy évtizeddel a háború után a *Kronprinzenwerk* ezt a feladatot okos stratégiával és nagy következetességgel igyekezett megvalósítani. Olyan megoldást kellett találni, amely sem a császár tekintélyét, sem a gondoskodó apa-image-t nem sérti, ugyanakkor segíti a népek jogos és őszinte törekvését, hogy egy jobban szerethető, fejlődő államalakulatban éljenek, ez utóbbinak természetes feltétele a minél nagyobb gazdasági, katonai, külpolitikai és lélektani-kulturális egység. Az általa helyesnek gondolt nacionalizmust, mint a népek természetes önkifejezését, gazdagodásuk mozgatórugóját Bécs maga is szorgalmazta. Sőt, ez a jól strukturált birodalom ideológiájának (*haza*-fogalmának) nélkülözhetetlen eleme lett. A hibát a *harmadikban* (francia eszmék, egyesek szereptévesztése, túlzó személyes ambíciói, anarchizmus és maradiság stb.) keresték és találták meg. A császár és népei közötti békés és szeretetteljes viszony helyreállításának (vagy megalkotásának) a legfontosabb előfeltétele bizonyos mértékű *damnatio memoriae* volt. Vagy, finomabban, az 1867 után előállt új valóság szelektív emlékezete a korábbiakra.

Nem lehet azt állítani, hogy a kiadvány-sorozat a császári udvar politikáját illetően nem tartalmazott önkritikát is. A közel harminc oldalon tárgyalt II. József-i centrista politikát például igen elhibázottnak állította, s jobbnak Mária Terézia okos centralizáló törekvéseit.

A 1848–49-es forradalmi mozgalmak *nolens volens* több nép és több irodalom történetében is tárgyalásra kerültek. A hatalom és a nép közötti első két bécsi összeütközést, állította, a radikálisok állandó izgatása okozta. Az október 6-i vég-

zetes katasztrófáért viszont valójában a magyarok és a horvátok között támadt ellentét a felelős. S az, hogy az osztrák radikálisok a magyarokkal rokonszenveztek (OMMÍK I, 51). Jól látszik, a különböző kötetek szerkesztői és szerzői közös ideológia és közös szempontok szerint dolgoztak. A cseheknél a viharos 1848-as esztendő egy bővített mondatot kapott: „...a jelenleg uralkodó szeretett császár, I. Ferenc József trónra léptével virradt új időszak, valamint egész Ausztriára, úgy Csehországra is” (OMMÍK XI, 362). Az irodalmi részben másként határkő ez az esztendő: előtte az egész szellemi élet feladata volt a hazafias érzület talajából táplálkozó újjászületés előmozdítása, ezután viszont az írók és költők nyugodtan hagyhatják a politikai tényezőkre a nép felébresztésének a munkáját. Ők „a művészet és a művelődési célok felé vezető tágabb útra” térhettek (OMMÍK XII, 108). A forradalom a viszonyokat gyökeresen átalakította, a „hazafias eszmények mind valóbb alakot kezdtek öltetni, a cseh iskolák száma gyarapodott, egyébként is bővültek a művelődés forrásai, a nemzeti öntudat pedig mindenfelé egyre hatalmasabbá fejlődött” (OMMÍK XII, 124). Az utóbbi időben új, gazdag irodalom alakult ki.

Az új császár trónra lépése Galíciában megteremtette a lehetőséget a régebben háttérbe szorított szabadságszerető emberek érvényesülésének. Modernizációs folyamat kezdődött, a rendi viszonyok eltűntek, felszabadították a parasztokat, a lengyelek is szerepet kaphattak a közhivatalokban, sőt a kormányfő is lengyel volt. Új alapokra helyezték az iskolarendszert, a német mellett lengyelül is lehetett tanulni. Krakkó szellemi gócpont lett, egyeteme nagyfokú tanszabadságot élvezett. A „forradalom az anarchiával egyértelmű, nem pedig a szabadsággal és igazságszággal” (OMMÍK XVI, 633). A ruténeknek még fontosabb volt 48, hiszen a lengyel befolyás ellen feléledt bennük a kormány által is támogatott nemzeti érzés. Lembergben a nemzeti újjászületést elősegítő tudós társaságot szerveztek a rutén nyelv és irodalom támogatására. A költők is egyre bátrabban merítették ihletet saját népi kultúrájukból.

A legnehezebb értelmezési feladatot a másfél évig tartó magyar forradalom és szabadságharc jelentette. Rudolfot érzelmileg a legtöbb szál a magyarokhoz kötötte. Díszes keretben bevezetőt írt a Magyarországot tárgyaló első kötethez, amelyet a magyar himnusz parafrázisát tartalmazó kifejezésekkel fejezett be. 1848 központi eleme a júliusi országgyűlés, amely kimondta a jogegyenlőséget, a „népszabadság elvének alapján újjá alkotta az egész nemzetet, befogadva az alkotmány sáncaiba az egész népet”, eltörölte a nemesi kiváltságokat, szabadnak nyilvánítva a sajtót, „s a régi rendi országgyűlés helyébe állítva a felelős parlamenti kormányzatot, a népképviselőlet alapján” (OMMÍK III, 275). Ugyanezen országgyűlés visszakapcsolta Erdélyt Magyarországhoz. A tanulmány azt állítja, hogy Bécs szerepe abban merült ki, hogy támogatta a haladó szellemű magyarok reformtörekvéseit, akik az avított rendiség helyett új, felelős parlamenti kormányzást akartak kialakítani. Nincs szó sem forradalomról, sem az egész magyarságot

megmozgató, jelentős véráldozatokkal járó szabadságharcról, sem szörnyű és jogtalan megtorlásokról.

Az irodalomtörténeti részben is alig esik szó az egész magyar (és európai) szellemi életet megrázó háborúról, amelynek Petőfi Sándor prófétai attitűddel, „lanttal és karddal” az egyik főszereplője lett, s aki halála után mint a legnagyobb magyar költő világhírnévre emelkedett. Magának a szabadságnak és patriotizmusnak vált a szimbólumává. A kiegyezés után hazai népszerűsége, mint Dantée Olaszországban „távollétében is” megkerülhetetlen politikai tényezővé tette Petőfit. Arany János szerint halott barátja folytonosan „gyarapúl névvel”; a mit ő alkotott: abból „semmi sincs elveszve, firól-fira száll, mint egy közös eszme”.

A királyokat akasztani akaró, az udvarhoz hű politikusok, Latour hadügyminiszter bécsi és Lamberg katonai parancsnok pest-budai lincseléses halálát diadalként ünneplő nagy hatású költő Habsburg-ellenességéhez nem férhetett kétség. Ahhoz sem, hogy a hazafiságról, a haza fogalmáról egészen más állásponton volt ő, mint a trónörökös és környezete. (Petőfi egykori barátja, a magyar kiadás főszerkesztője, Jókai Mór e kérdésben bizonyára kompromisszumra kényszerült.) A kétoldalas tanulmányban (OMMÍK IX, 316)¹³ Petőfiről nem hangzik el egyértelműen negatív állítás, de az ironia és a szóhasználat eszközével mégis vetül rá rossz fény is.

A valóban zseniális képességekkel rendelkező Petőfi legfőbb érdeme (amint ez Rudolf vállalkozásának másutt is sokszor hangoztatott a célja), hogy líránkat *nemzetibbé* tette mind tartalomban, mind formában. Népdalokból merítve megalkotta a specifikus magyar dalt. Az embert körülvevő egyszerű témákat beemelte költészetébe, sőt maga az élete is irodalmi volt. A realitásokkal, következményekkel nem számoló költő (itt jönnek a negatívumok) „túlharsogta az ágyúk dörgését harci dithyrambjaival”, halálával (körülményekről nincs szó) „pecsételte meg föllengző álmait és a világszabadság utáni büszke ábrándjait”. A végzetes hiba Petőfi meg gondolatlanságában volt, „szüntelenül uralkodott lelkén a pillanat hatása s ő késznek nyilatkozott sorsával szembe szállni”.

Kossuthról mindössze néhány sor szól, negatív megvilágításban. Sikerének titka hírlapírói, szónoki tevékenysége. Meggyőző verbális ereje okozta átmeneti sikerét, nem pedig az igazság hatalma vagy helyes eszméi. A megzavart egyensúlyt Magyarország és Ausztria között egy másik államférfi, Deák Ferenc, a haza bölcse állította helyre, akinek szintén voltak szónoki adottságai, de ő nem elragadtatni, hanem meggyőzni és fölvilágosítani törekedett hallgatóit (OMMÍK IX, 337–338). A kiegyezés a dualisztikus államformát, a végleges és helyes állapotot hozta el, aminek a megtartására törekedni kell: „Ezzel Ausztria helyére az „oszt-rák–magyar monarchia” lépett az európai államok sorába, mint összhangzatos

¹³ A magyar irodalomtörténetről írt összefoglaló szerzője Váczy János.

egyesülése két olyan félnek, a melyek egyike sem akarja az összefűző kötelékeket jövőre lazítani vagy szorosabbra fűzni s a melyek virulása kölcsönös egyetértésen és közös együttműködésen nyugszik, megfelelve felséges uralkodójuk jelmondatának: Viribus unitis!” (OMMÍK I, 594).

A hatalmas kiadói vállalkozás szándéka és célja különösen az 1848-as részekből érthető meg. Az autentikus népi kultúrák tekintélyének magasra emelése, a szellemi élet területén a nemzeti jelleg mint létszükséglet hangsúlyozása, illetve a nép „félrevezetésének” a megakadályozása a politikában voltak a korábbi – néhol elismert, de nem mindig vállalt – hibákból levont legfontosabb következtetések. Szinte rousseau-i bizalom nyilatkozik meg a természetes ember megbízható kvalitásai iránt. A józan belátásra apellálva és megfelelő felvilágosult reformintézkedésekkel elejét lehet venni az újabb válságnak vagy súlyos belső összeütközésnek. A nagyra becsült, okos, de elbukó II. József esete példa lehetett az utókor számára, amiből tanulni kell. Ezért kapott nagyjából ugyanakkora teret uralkodása jó és sikertelen politikai vállalkozásainak a bemutatása, mint a negyven évig hatalomban lévő, megfontoltabb uralkodóé, Mária Teréziáé. (Idealista politikai programjáról 1781-ben jelent meg *Ein Traum* című dolgozata.) Az udvar a nemzeti önismeret megnyilvánulása számára tág teret biztosított. A mozgalom élére állva igyekezett megtenni az egyetemes felé a következő (és utolsó) lépést: az egész birodalomra vonatkozóan kialakítani a közös haza szeretetének eszméjét és lelkiállapotát.

Az immár kettős Monarchia óriási fejlődésnek indult az élet minden területén, a gazdaság, az ipar, a tudomány, a kereskedelem, az államalakulat nemzetközi jelentősége soha nem látott magaslatokra jutott. A kettő, a szellemi-lelki egység és magabiztosság, illetve az anyagi sikeresség találkozása ígéretes jövőt vetített előre. De a lelkek mélyén és az emlékezetben tovább éltek az egykori sértések is (vagy amit annak véltek), amelyek gyakran történelem feletti morális fogalomká váltak. Alkalom volt az ellentétek szítására a Nagy-Morva Birodalom alapítójának, Szvatopluknak történelmi szerepe. Az *Aeneis* fordító Ján Hollý szlovák pap ideológikus elemekkel telített allegorikus eposzát, a *Svätoplukot* (1833) a katolikus többség által használt, éppen rögzülő nyelven írta. (Másik művének címszereplője, a szlávok által apostoloknak tekintett Cyrill és Metód itt is betöltik a német ellenséggel szemben fellépő szlovákság égi patrónusának a szerepét.) A romantikus nemzetszemlélet alapján a saját és az idegen közötti kettősségben nyelvüket és történelmüket (mitológiájukat) kereső szláv nyelvű népek kollektív emlékezete az ezredforduló környékéig nyúlt vissza, amikor írásbeliségük is kezdődött (Freisingi, glagolit vagy kyrilli nyelvemlék). Pannóniában alakult ki a nemzeti egyház-szervezet. A szlávok anyanyelvükön dicsérhették Istent. „Pannonia lett ezzel az egyetemes szláv irodalom bölcsője, s a pannoniai ó-szlovén nyelv a többi szláv nyelvhez való viszonyában az, a mi a szanszkrit az indogermán nyelvek között” (OMMÍK VI, 437). A 9–10. század fordulóján a Kárpát-medencében megjelenő, magyar törzsek új helyzetet teremtettek a főleg szlávok és germánok meghatároz-

ta *status quo*-ban. Szvatopluk bukása és a nagy morva fejedelemség „romjain két új birodalom: Csehország és Magyarország támadt” (XIV. 77). (A szlovák nemzet-tudat számára máig fájó emlék: Szvatopluk pozsonyi vár előtt 2010-ben felállított szobrának néhány hónappal később törölt felirata: *Král starých slovákov*.)

A romantikus művekben élővé, jelenvalóvá változtatott egykori események nem abban a formában készítették elő a Habsburg-mítosz létrejöttét, ahogyan Rudolf és környezete remélte. A nemzeti mitológiák, történelmi események irodalmi alkotásokban való feldolgozását, mint első lépést, nem követte az *egész* térség egységes (költői) műltszemlélete. A Habsburg-mítosz más lett, elszakadt attól a földtől és attól a megvalósítani akart szellemi klímától, amelyhez *képben és írásban* ezer szállal kötni akarták, s amelynek a szlovák Jan Kollár, a szerb Vuk Karadžić vagy a szlovén France Prešeren munkatársai voltak. Ehelyett musili Kákánia-valósága következett, vagy egyre inkább az álom birodalmába emelkedett, amint a következményekre vonatkozóan Claudio Magris megfogalmazta, „è la completa sostituzione di una realtà storico-sociale con un'altra fittizia ed illusoria” (MAGRIS 1982, 15: a történelmi-társadalmi valóság egészének helyettesítése egy fiktív és illuzórikus másikkal).

A Monarchia utolsó másfél-két évtizedének valamennyi irodalmában jelentős, a későbbiek alapvetően meghatározó művek születtek. Merőben új szemlélettel, amely az egyetemes felé vezető úton lényegében „átlépte” a közös osztrák haza vágyakban maradt specifikus ideáljait.

A címben kiemelt legfontosabb meggyőző eszköz, maga a *szó* vált kérdésessé. A szerkesztők és a tanulmányok írói elsősorban a verbális érvelés meggyőző erejében bíztak. Az „üzenet” célba juttatásához segítségül hívták a *képekben* rejlő oktató és gyönyörködtető funkciót is. A kötetekben nem merült fel elvi kétség a nyelv általánosan elfogadott szerepét illetően. A nyelvet az arisztotelészi-skolasztikus hagyomány alapján szentesített hármas (szó-értelem fogalmai-dolog) rendszer alapján a valóság és a tudat között lényegében megbízható közvetítőnek tekintették. S erős kétely megfogalmazása nélkül hiteles és erős eszköznek gondolták az individuum és a közösség közötti szellemi kapcsolat létrehozására is.

Nemcsak a mítosszá vált realitás, de a nyelv sem ad biztos támpontot az egyén tudattartalmának mások felé való közvetítésében. Gyakran bizonyult megtévesztőnek és félrevezetőnek, mint a wittgensteini „kimondhatatlan” (VAJDA 2000, 26), amely szerint az általános értelemben vett nyelv legfeljebb csak jobb híján alkalmas eszköz. A nyelv képtelenné vált a leírásra és a megnevezésre, alapjaiban rendül meg a bizalom az író és az olvasó közötti kapcsolat lehetőségében. Hugo von Hofmannsthal *Ein Brief* című fiktív levelében a gondolkodásra, a dolgokkal való kapcsolatteremtésre valóban alkalmas nyelv megismerését az örök bíróval való végső beszélgetés idejére tette, vagyis megvalósíthatatlannak tekintette. A goriziai Carlo Michelstaedter szerint az emberiség történetében csak néhányszor és kevesen voltak képesek a *meggyőződés* (*persuasione*) nyelvén szólni: A szó, mielőtt

elérné a hallgatás birodalmát, a sötétség díszítménye lesz. Látszattá válik, s nincs más tartalma, mint egy kevéske ismeretlen életösztön. A sötétség, az egyformaság és az azonos szintre hozás szimbóluma, a hiteltelenség szörnyű szakadéka, amelybe az emberek észrevétlenül vagy bűnös tudatlanságuk következtében belezuhanak.¹⁴ A piranói vizeken haladó, a *másik* tengerre kijutni akaró filozófus költő¹⁵ hajóját nem ő, hanem a szél kormányozza, ugyanezekben a hónapokban néhány száz kilométerrel keletebbre Ady Endre szekere éppúgy iránytalanul kiszolgáltatva halad (*Kocsi-út az éjszakában*, 1909). A sötétség, a sivatag, a „másik” teljesség iránti vágyakozás, a szomorúság, a némaság, sőt a fellobbanó láng mindkét vers közös motívuma:

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban...

A személyiség freudi értelmezésében az én tudattalan, tudatos és felettes énre esett szét. A pszichoanalízis a Monarchia nagyvárosaiban gyorsan terjed, a bécsi professzor tanítványai közül Budapesten Ferenczi Sándor, Triesztben a *malattie dell'io* pszichoanalitikusa, Edoardo Weiss fejtik ki inkább az irodalomra, mint a betegek gyógyulására hatással levő tevékenységüket.

Az egyén és a társadalom, az individuum és a nyelv korábban ilyen általános mértékben soha nem tapasztalt krízise a Monarchiának mint államalakulatnak, viselkedéskultúrának, gondolkodásmódnak és szellemi-lelki formációnak a terméke vagy következménye. A soknemzetiségű, (elfojtott) belső feszültségekkel és ellentmondásokkal teli világából nőtt ki. De *céljai* nem hatottak vissza rá. Az irodalom nem teremtette meg az új és közös hős ideálját (mint a nemzeti eposzok). A Monarchia *homo novusa* teljesen más vonásokkal rendelkezett. Az öregséggel, a halállal, a félelemmel, a depresszióval, a kifejezhetetlenséggel, a tehetetlenség érzetével küzdött. S elzárkózott a társadalom működésébe való közvetlen beavatkozástól. Nem akar olyan feladatot magára vállalni, amit a *Kronprinzenwerk* kimondatlanul is szorgalmazott. Ady Endre, a nyugatosok, Ivan Cankar, Franz Kafka, Jaroslav Hašek, Scipio Slataper, Hofmannsthal (egyikük sem érte meg az ötvenötödik életévet) összességükben biztos, hogy világirodalmi szempontból legalább akkora jelentőségű életművet hagytak maguk után, mint az őket megelőző generáció.

A hőseik tevékenysége alapján harcos attitűddel rendelkező szerzők közül Slataper, aki a földrajzi térség közösségi (osztrák) birtokbavétele ellen *Il mio Carso* címmel tiltakozott, már az első világháború kitörése előtt buzdított a fekete-sárga

¹⁴ Michelstaedter (2007) utolsó fejezetének összefoglalása. Lásd Giuseppe Antonio Camerino itt közölt tanulmányát.

¹⁵ *Alla sorella Paola* (1910)

zászlók elleni harcra. (Az I. világháborúban az olasz hadsereg katonájaként halt meg a negyedik isonzói csatában, hasonló sors jutott Carlo Stuparichnak is.) Az olasz irodalom katona-hősei közül 1915 után többen dezertáltak, s olasz oldalon haltak hősi halált. Az irredenta haza számukra *Italia* volt, s a legfőbb ellenség maga a Monarchia.

Italo Svevót¹⁶ harmadik regényének a végén „érte utol a háború”. Zeno Cosini naplóbejegyzésében írta: „Csak hallgattam eddig a róla szóló híreket, akárha régi idők háborújáról volna szó, amelyről elcsevegni szórakoztató, de ami miatt ostobaság volna aggódni – s most, íme, benne vagyok nyakig, döbbenten, s ámulva azon is, hogy nem jöttem rá magamtól: előbb vagy utóbb bele kellett keverednem. Teljes nyugalomban éltem egy házban, amelynek földszintje már égett, s nem láttam előre, hogy hamarosan a lángok martaléka lesz az egész épület velem együtt.”¹⁷ A Monarchia állam-épülete a lángok martaléka lett.

A Monarchia-mítosz „szétírása” a fél évszázad során legnagyobb belső ellenzékhez tartozó csehekre várt, beteljesítve Palacký jóslatát. A tragikus látásmód helyett, a gúny vált uralkodóvá. Ahogyan a középkori lovagi tematika egyre inkább szatirikus formát öltött a 16–17. századi pikareszk regényekben, úgy a trónörökös komoly, de a Habsburg haza kialakításának valóságban elbukó szándéka is torz tükrökben tűnik fel a derék katona Sancho Panza-szerű alakjában. Švejk nem azzal veszíti el a háborút annak, aki harcra küldte, hogy elszabotálja a parancsokat, hanem azzal, hogy szándéka szerint következetesen végrehajtja. A nagy történelmi narratíva komolytalanná tett hőse, egységet garantáló császár demens öregúr, akit két dajka naponta szoptat, mint a *caritas romana* képeken a lány az apját. A regény első mondatától: *Hát megölték Ferdinándot*, az író folyamatosan megakasztja az elbeszélést. Nem akarja felfogni a takarítónő közlésének történelmi valóságra vonatkozó értelmét, s csak miután tisztázódott, hogy nem két másik Ferdinándról van szó, kapcsolódik a kutyakereskedő a nagy történelemhez. Švejk „egyfolytában azon munkálkodik, hogy megtörje az elbeszélés folytonosságát, anekdotáival, alulról szemlélt történeteivel szüntelenül a zavartalan elbeszélés ellen szól... leegyszerűsíteni látszik mindenféle nagyelbeszélést, így a Monarchia nagyelbeszélését is, különös tekintettel az első világháborúban meghirdetett összbirodalmi patriotizmusra” (FRIED 2005, 757).

¹⁶ Nevét Ettore Schmitzről olaszosította, „Olasz Svábra”

¹⁷ SVEVO 1969, 944. 1915. június 26.: La guerra m’ha raggiunto! Io che stavo a sentire le storie di guerra come se si fosse trattato di una guerra di altri tempi di cui era divertente parlare, ma sarebbe stato sciocco di preoccuparsi, ecco che vi capitai in mezzo stupefatto e nello stesso tempo stupito di non essermi accorto prima che dovevo esservi prima o poi coinvolto. Io avevo vissuto in piena calma in un fabbricato di cui il pianoterra bruciava e non avevo previsto che prima o poi tutto il fabbricato con me si sarebbe sprofondato nelle fiamme.

Bibliográfia

- APIH, Elio (1988), *Trieste*, Bari, Laterza.
- BARILLI, Roberto (1977), *La linea Svevo-Pirandello*, Milano, Mursia.
- CZOENIG CZERNHAUSEN, Karl von (1855–1857), *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, I–III, Wien, Kaiserlich-Koenigliche Hof- und Staatsdruckerei <https://archive.org/details/ethnographiedero01czoe>
- DU Bos, Jean-Baptiste (1719), *Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture*, http://obvil.paris-sorbonne.fr/corpus/critique/dubos_critiques?q=attribu%C3%A9#mark1
- ECKERMANN, Johann Peter (1993), *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Frankfurt am Main, Insel.
- ERSOY, Ahmel – GÓRNY, Marciéj – KECHRIOTIS, Vangelis (2010) (eds), *Modernism: representations of national culture*, III/2. vol. 9–14 *The Austro-Hungarian Monarchy in Word and Picture*, Budapest–New York, Central European University Press.
- FRIED István (2005), A Monarchia-irodalom változatai, in *Világirodalom*, Budapest, Akadémiai.
- GOETHE, Johann Wolfgang (1981), A társas művelődés korszakai in *Antik és modern*, Budapest, Gondolat.
- JÓKAI Mór (1887–1901) (szerk.), *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, 21 vols., (OMMIK), Budapest, Magyar Királyi Államnyomda. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/adatok.html>
- MAGRIS, Claudio (1982), *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna*, Torino, Einaudi.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (2007), *La peruzione e la rettorica*, Milano, Adelphi.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (2012), *A meggyőződés és a retorika*, ford. ÖRDÖG Éva, Budapest, Medicina.
- PÁL József (2012), *1790. Határ és szabadság az irodalomban*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PALACKÝ, František (1866), *Idea státu Rakouského, Österreichs Staatsidee*, Prag. <http://ld.johannesville.net/palacky-01-idea-statu-rakouskeho>
- SABA, Linuccia (1964), *Prose*, Milano, Mondadori.
- SLATAPER, Scipio (1909), Lettere triestine, *La Voce*, 1909. február 11.
- SVEVO, Italo (1969), La coscienza di Zeno in *Romanzi*, in *Opera Omnia*, Milano, Dall'Oglio.
- VAJDA György Mihály (2000), *Egy irodalmi Közép-Európáért*, Budapest, Fekete Sas.
- WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter – RUMPLER, Helmut et alii (1973–2014), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- WEIL, Joseph (1885–1902) (Hrsg), *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf*, 24 vols. Wien, Kaiserlich-Koenigliche Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Hölder.